

A hivatásos bírák erényessége

Mennyiben befolyásolja egy ítélet meghozatalát a bíró élettapasztalata, személyisége, mérlegelési jogkörének határa?

Miért fontos, hogy a bírák szaktudásán kívül más szempont is előtérbe kerüljön, esetleg még versengjen is a jogi ismeret súlyával? Mi másra lenne szüksége egy bírónak, mint a törvények átfogó ismeretére? Hiszen a bíró jogalkalmazóként az írott szabályt alkalmazza az adott jogesetre, hasonlóképpen, mint a matematikában alkalmazzuk a megoldó képletet az ismeretlenes egyenletre. Tehát voltaképpen a nép által, az Országgyűlés keretében felállított szabályok döntenek el egy-egy jogeset kimenetelét, a bíró nem is dönthetne ettől eltérően. Ezen felül, a hivatásos bírákat nem az állampolgárok választják, tehát a jogszabályoknak való engedelmességnek még erősebben kell(ene) érvényesülni, elkerülve az önkényeskedést, részrehajlást, kivételezést. Mindezek tudatában mondhatjuk-e, hogy a bírák csak szűk mozgástér közé szorított jogalkalmazási „eszközök”?

A való életben nem ennyire leegyszerűsített a döntéshozatal. Ez esetben nem is lenne szükség bírákra, hiszen akár egy számítógépes alkalmazás is kikereshetné már az alkalmazandó jogszabályt és eldönthetné, hogy bűnös-e a vádlott, vagy pert nyert-e a felperes. A bírák emberi tulajdonságai szubjektív tényezőként számottevők az esetek elbírálásakor, ugyanis a szaktudás mint objektív tényező, könnyen helyettesíthető. Közhelynek tűnhet, de a jogi ismeretet bárki megszerezheti. Tanulható, könyvekben leírt információ, melyet idő függvényében magunkévá tehetünk. Azonban az empátiát, a releváns élettapasztalatot, az emberismeretet, a nyitott elméjűséget, a bölcsességet nem tanulhatja meg akárki, ezekhez affinitás, hajlam, tudatos fejlesztés és megfelelő környezet szükséges. Ez utóbbi tulajdonságok teszik a bírót bíróvá, emiatt vet a nép és az állam bizalmat belé és helyezi a döntés jogát a kezébe. Mindezek nélkül nem tudna helyes döntéseket hozni, mivel minden ügy egyedi elbírálást igényel, más szereplőkkel, más körülményekkel. A törvények támpontot adnak, de azokon belül igen széles mozgástér engedik. Vegyük példának a büntetőjogot, ahol a büntetés kiszabásánál a Büntető Törvénykönyv csak a határértékeket jelöli, a pontos büntetés megállapítását a bíróra bízta.

1. MENNYIBEN ÉRVÉNYESÜL A FORMALISTA BÍRÓI ÉRVELÉS AZ ÍTÉLETHOZATALKOR?

Darák Péter, a Kúria elnöke a tizenharmadik magyar jogászgyűlésen *Az ítélkezés személyessége* című előadásában az erényességre, mint a bírák egyik legfontosabb jellemvonására is kitért.^[1] Beszédében részletezte, hogy egy hivatásos bíró döntését, még ha elmondása alapján jogszabályok alapján dönt is, mérhetetlen szubjektív befolyásoló tényező irányítja, amikről nem feltétlenül van tudomása. Továbbá, e tényezők változnak az idő folyamán, tehát feltehető, hogy néhány év elteltével már nem pontosan ugyanazt a döntést hozná meg az adott személy. Darák Pétert idézve „Ha valaki egy nehéz ügyről azt mondja: a jogszabályok szerint döntöttem, a döntés bizonyos szempontjait elhallgatja. Nem mond igazat.” Ez a mondat szakít azzal az „ősi” dogmával, hogy a jogalkalmazás automatikusan történik, előre kiszámítható eredménnyel. A Kúria elnöke hivatkozik Varga Csaba jogfilozófusra, akinek a tanulmányában olvasható, egy finn jogtudós, Martti Koskenniemi megállapítja, hogy a jognak még a betű szerinti alkalmazása is olyan döntést produkál, amit a betűszerintiség nem határoz meg. Más szóval, nincs a jogban olyan döntés, amiben ne lenne része az egyén választásának. „Bármiféle cselekvés védhető – még a világos szabálytól eltérés is – olyan szakmailag hibátlan jogi érveléssel, amely szabályok mögött rejlő okok boncolgatásába kezd, szabályok, vagy szabályok és kivételek közt válogat, avagy szabályokat eltérő értékminták tükrében értelmez.”^[2] Ezek alapján Varga Csaba azt vallja, hogy az egyénnek vállalnia kell döntésében való személyes részvételét. Max Weber kutatásai alapján „minden jogi döntés váltóállítást”. A metafora szemléltetéséhez vegyünk alapul egy előre megépített sínpályán haladó vonatszerelvényt, aki egy elágazáshoz érve csak egy irányt választhat. A pályán továbbhaladva újfent egy elágazáshoz ér, ahol szintén választania kell. Megállapítandó, hogy minden soron következő elágazás az előző elágazásban hozott döntésnek a következménye. Ha nem azt az irányt választjuk, sosem értünk volna ahhoz az elágazáshoz.

Dworkin kutatása szerint kétféle véleményeltérés létezik: az egyik az empirikus, a másik az elméleti.^[3] Az előbbi könnyen feloldható azáltal, hogy utánanézzünk a megfelelő forrásban, kinek az állítása igaz. Azonban az elméleti véleménykülönbségnél a felek abban nem értenek egyet, hogy mi képezi a jog részét, és mi nem. Ezen jogászai véleményeltérések tisztázásában nagy szerepe van a bírónak, akik az ítéleti érvelésükben megindokolják álláspontjukat. A bíró ez esetben jogelméletet művel, állást foglal arról, hogy mit tart a jog részének. Így alakul ki a jogi integritás, a koherencia, ami a jogi egész kialakításában elengedhetetlen. Az erkölcsmélet valós szűrő a döntések meghozatalában, azonban az egyik

[1] Darák, 2016. http://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/mje_xiii._magyar_jogaszgyules_2016_szept_23_dr_darak_p_ea_publ.pdf (2018.11.14.)

[2] Koskenniemi, 2011, 166. rg.rg.mpg.de/en/article_id/36.

[3] Dworkin, 1986, 3-7.

elv tartalma melletti érvelés egy másikon alapul.^[4] Így a teljes koherencia sosem érhető el, folyamatos újraértelmezés és ellenőrzés szükségeltetik.

A formalista bírói érvelés^[5] a jogszabályokra hivatkozik, amelyekre az ítéletet alapozta. Ez egyfajta garancia kifelé, az állampolgárok felé, hogy nem az egyedi elképzelései alapján döntött, hanem általánosan elfogadott törvények szerint. Ez felmenti őt az összes lehetőség mérlegelése alól, és elfelejtí távolabbról is megvizsgálni az ügyet. Ezáltal az ítélezés rutinszerűvé, túlságosan is automatikussá alakulhat. A jogalkalmazó döntését nem befolyásolhatja egyéb körülmény, csakis jogi tényekre támaszkodhat. E tények a helyességet hivatottak igazolni, tehát csakis jó döntést eredményezhetnek.

2. MAGYAR BÍRÓI GYAKORLAT A BIZONYÍTÉKOK ÉRTÉKELÉSÉBEN

Jogviszonytanból ismerjük a jogilag releváns tények fogalmát, amik közé soroljuk az emberi magatartásokat is. Ezek között felsorolva találjuk a jogszerű és a jogellenes cselekményeket, magatartásokat. Amikor a bírák a jogot alkalmazzák, figyelembe kell venniük az adott személy magatartását, tehát ebből kiindulva minden eset egyedi. A jogalkalmazásnál különösen fontos a tényállás megállapítása, ahol a jogalkalmazó megismeri a tényeket és meggyőződik azok jogszerűségéről, vagy annak éppen ellenkezőjéről. Azon túlmenően, hogy a tényállás feltárása objektív folyamat konkrét tényeken alapszik, a jogalkalmazónak joga van bizonyos szintig mérlegelni. Ez nemcsak Magyarországon, hanem más országokban is éppúgy igaz: *margin of appreciation* (angol), *marge de manoeuvre* (francia), *Ermessensspielraum* (német). Molnár Ambrus „Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései” című tanulmánya^[6] alátámasztja, hogy a bírák szakmai felkészültsége mellett egyre fontosabb tényező az élettapasztalatuk, az egyéni belátásuk az ügygel kapcsolatban. Tizenhárom pontban vizsgálják a Kúria bírái az ítélet meghozatalát befolyásoló tényezőket. Kutatásuk mozzgó rugója annak megállapítása, hogy mikor éri el a bizonyítottság azt a szintet, amikor már le lehet zárni egy ügyet. Ugyanis minél később születik ítélet, annál terheltebb marad a bíróság, kevesebb ügyet tud vállalni, lassabb a munkamenet és nőnek az eljárási költségek.

A bölcsességet hangsúlyozza Bencze Mátyás^[7] is, különösen a bizonyítékok egyenkénti és összességébeni értékelésénél. A bíró szabadon értékelheti a rendelkezésre álló bizonyítékokat, majd meggyőződése szerint állapítja meg az eredményt. Szakmai és politikai kritikával illetik a magyar bírói gyakorlatot, miszerint nem tisztelik eléggé az *in dubio pro reo* elvet. Hiába az ártatlanság vélelme,

[4] Dworkin, 2011, 111–112.

[5] Ficsor, 2014, 82–127.

[6] Molnár, 2016. http://www.kuria-birosag.hu/sites/default/files/fsc_tanulmany/molnar_ambrus.pdf

[7] Bencze, 2011, Érveléstan-Érveléstechnika.

93%-ban ítélnék el valószínűsíthetően bűnös terheltet, ami nem egyenlő a törvényben megkívánt kétséget kizárósággal. Tovább erősíti a bizonyítékok értékelését, hogy az ezek alapján megállapított tényállást másodfokon nem lehet felülbírálni, mivel ez ténykérdés.^[8] Jogkérdésnek a megállapított tényállás minősítését mondjuk, ami már fellebbezés esetén átértékelhető. A ténykérdés a logikára és a racionalitásra épül, ezért laikusok, nem jogképzettek is képesek megállapításukra. Ennek okán alakulhatott ki az Egyesült Államokban az esküdtszék.^[9] ahol a bíró csak a jogértelmezésben, jogkérdésben hoz döntést. Habár Magyarországon ez a bíróság feladata, ez esetben is a legalacsonyabb fokon eljáró bíró teszi ezt meg, akinek valószínűsíthetően kevesebb tapasztalata van a másodfokon eljáróhoz képest. Az egyoldalú értékelés szabadságának vannak hátulütői is, amit Bencze Mátyás megtörtént esetekkel szemléltet a kutatási eredményében. A bíró sok esetben szabadon választja meg, melyik bizonyíték esetén melyik érvelési panelt alkalmazza. Például a 191/2008. számú ítélet, Fejér megye: „az öt megtámadó elkövetőről személyleírást adott, mely lényegét tekintve nem tartalmazott kirívó ellentmondásokat a vádlottat jellemző személyleírást illetően”, így erre alapozva a döntést a bíróság elítélte a vádlottat. Sokszor a bíró a benne kialakult meggyőződést nem változtatja meg még a más irányba mutató bizonyítékok hatására sem, mondván, azok nem zárják ki, illetve nem cáfolják a tényállást – azonban hozzáteendő lenne, hogy gyengítik annak valószínűségét. Hasonló az eset a poligráfós vizsgálattal. Amennyiben erősítik az általuk elképzelt tényállást, nyomatékosítva hivatkoznak rá,^[10] ellenkező esetben azonban nem megbízható forrásként utalnak rá.^[11]

A bírói mérlegelésnek törvényileg nincsen határa, nincs semmilyen definíció, jogszabályi megfogalmazás, ami keretbe foglalná a bíró mozgásterét. A magyar büntetőeljárás jogban az áll, hogy a határozat indokolásának tartalmaznia kell a bizonyítékok számbavételét és értékelését.^[12] Ez azonban nem gátolja az egyoldalú értékelést. Egyedüli kapaszkodó a bírói bölcsesség és tapasztalat, amikre alapozva a bíró meghozza döntését. Bencze Mátyás nagyban hiányolja, hogy az ítéletekben nincs elkülönítve, mi képezi a bírói mérlegelés tárgyát, eredményét, és a másik oldalról pedig mik azok a konkrétumok, amiket a logika mentén állapítottak meg. Az alapelvek egymáshoz való viszonya is ritkán kerül összevetésre, és csak az egyikre alapozva hoznak ítéletet. Például, az in *dubio pro reo* elv alul marad a szabad bizonyítási rendszer elvével szemben.

Azonban a bírói mérlegelés metaszabálya túl sokat terhel a bírói bölcsességre. Számba kell vennünk azt is, hogy a törvény a kétséget kizáróságot mint bizonyos-

[8] Be. 351. § (1)-(2) bek.

[9] Frank, 2006, 101-118.

[10] 1767/2006. számú ítélet, Borsod-Abaúj-Zemplén megye; 406/2007. számú ítélet, Budapest.

[11] 563/2006. számú ítélet, Veszprém megye; 105/2005. számú ítélet, Budapest; 376/2007. számú ítélet, Békés megye.

[12] Be. 258. § (3) d).

sági követelményt, túlságosan is szigorúan veszi. Más kutatások szerint a részletesebben szabályozott területeken kevésbé van esélye a bírói önkénynek, mivel a megérzéseikből eredő esetleges tévedéseknek határt szabnak a jogszabályok.^[13] Megoldást jelentene a bizonyítási teher megfordulásának kodifikációja bizonyos esetekben, mint például a vádlott beszámíthatatlanságára való hivatkozása, vagy ha fegyvert illetve kábítószerrel találunk nála. Ilyen típusú jogeset volt a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság 308/2009. számú ítélete, ahol a vádlott kábítószerrel akart átvinni a határon a kocsijárába rejtve. Az ismeretlen személy, aki átadta a vádlottnak az anyagot, azt mondta neki, hogy gyógyszer van benne, amit nem lehet átvinni másik országba. A bíróság a vallomások közti ellentmondásokra és az életszerűsége hivatkozva azt állapította meg, hogy a vádlottnak tudnia kellett az anyag kábítószernek való minősüléséről. Ez az indoklás mutatja, hogy szó sincs kétséget kizáró bizonyításról, ennek ellenére a bíró elmarasztalta a vádlottat. A bíróság tekintélyét nem rombolná, ha a vádlottnak kellene az ellenkezőjét bebizonyítani.

Bizonyos országokban előírják a megerősítő bizonyítékok jelenlétének a követelményét vagy meghatározzák a bizonyíték fokát a bűnösséghez való nyilvánításhoz. Olaszországban csak azokra a bizonyítékokra hivatkozhat a bíróság, amelyekről a résztvevők a jegyzőkönyvben nyilatkoztak.^[14] Továbbá, az is kétséges, hogy az ellentmondásmentes vallomás helytálló is egyben, tehát a vallomástevéő szavahihetőségét is bizonyítani kellene, mely a bíróság feladata lenne. Bencze Mátyás^[15] azzal a javaslattal áll elő, hogy bűnösséget megállapító ítélet esetén a vádlott által vitatott tényállási elemeket részletesen kelljen indokolni, melyben kifejtik, miért valóságosak a bíró érvei a vádlott állításával szemben.

3. MI AZ ERÉNY?

Az erény^[16] nem más, mint erkölcsi kiválóság egy adott szituációban. E megfogalmazásban az erény definíciója kivetül a bíróra, mint emberi tulajdonság. Arisztotelész a *Nikomkhoszi etikában* azt vallja, hogy a döntéshozónak tisztában kell lennie döntése körülményeivel. Ugyanezt várjuk el a bírótól is, aki ha erényes emberként cselekszik, helyest döntést fog hozni. Ugyanakkor lényeges megjegyezni, hogy az erény a gyakorlatban fejlődik ki. A bírák számára az elbírált ügyek sokasága során tett mérlegelések bölcsességet adnak. Szerletics Antal Lawrence B. Solum rendszere alapján a következőket tekinti bírói erénynek: „mértékletesség, bátorság, helyes vérmérséklet, bírói intelligencia és szaktudás, gyakorlati

[13] Guthrie – Rachlinski – Wistrich, 2007, 29–31. <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1707&context=facpub> (2019.04.09.)

[14] Cape – Namoradze – Smith – Spronken, 2010, 409.

[15] Lásd: Bencze

[16] Molnár – Fekete – Nagy Tamás – Nagy Zsolt – Szerletics – Vinnai – Zétényi – Fleck, 2015.

bölcsesség és igazságosság”.^[17] E felsorolást igazolja Juhász Andor magyar bíró véleménye is: „Jó bíró csak sokat tapasztalt, bölcs észjárású, embertársai sorsát szívéen viselő, derült kedélyű, becsületes, erkölcsös jó ember lehet. A jogi tudás magasabb mértéke nem pótolja a bíróban nélkülözhetetlen emberi jellemvonások egyikének vagy másikának a hiányát.”^[18] Lawrence B. Solum és Colin Farrelly meglátásai alapján az erény jelentése a bírónál nem csak a hivatásában elvárható tulajdonságokat takarja, hanem a minden embertől elvárható magatartási formákat.^[19] Minden erény közül az igazságosság a legfontosabb, hiszen lehet egy bíró bátor, pártatlan, empatikus, de az ítélete igazságosság nélkül nem lehet helytálló. Lawrence B. Solum ezen állítását Ficsor Krisztina is osztja.^[20] Véleménye szerint az igazságosság a pártatlanságot, a bírói integritást és a gyakorlati bölcsességet foglalja magában. A pártatlan bíró nem kedvezhet egyik félnek sem, ugyanakkor megfelelő empátiával kell rendelkeznie ahhoz, hogy az előtte álló felek nézőpontjait a saját szemével is láthassa. Továbbá, a bírónak elkötelezettnek kell lennie a joghoz. A jó törvények biztosan méltányosak, kiszámíthatók és biztonságot nyújtanak. Harmadsorban pedig a gyakorlati bölcsességgel rendelkező bíró képes az adott jogesetet a maga egészében látni, majd a jogszabályok alapján meghozni a megfelelő ítéletet. Fel tudja mérni, mikor térhet el az általános szabálytól, ami nem eredményez önkényes döntést.

Darák Péter meglátása szerint^[21] az erényközpontú megközelítésnek kiemelkedő szerepe van a büntetőjogban, azonban Varga Zoltán kúriai bíró hozzáfűzi,^[22] hogy e módszernek csak kiegészítő szerep juthat, mivel a középpontban a tettnek kell állnia. Tehát a bírónak mérlegelési lehetősége van a tetten kívüli kérdésekben, ami a motivációt, mint a cselekmény mozgatórugóját illeti. Íme egy példa: A nagyvállalathoz új igazgató érkezik, aki minden dolgozótól kéri érettségi bizonyítványának bemutatását az év végéig, ellenkező esetben elbocsátásukat helyezi kilátásba. Ennek hatására a már több évtizede ott dolgozó nők jogellenesen szereznek érettségi bizonyítványt, féltve állásuk és keresetük elvesztését. Az igazgató előtt kiderül az eset, feljelenti dolgozóit. A bírónak mérlegelnie kellett, hogy ez esetben ki viselkedett erényesen, kit terhel nagyobb felelősség. Az igazgató tudhatta, hogy néhány hónap alatt nem lehet érettségi bizonyítványhoz jutni, mégis elbocsátással büntette volna ennek nem teljesítését. Az ott dolgozó, adminisztratív feladatokat ellátó nők korábban sosem követtek el szabályszegést, azonban ez alkalommal a családjuk fenntartása érdekében a kisebbik rosszat választották. A családjuk iránti felelősségük nem mentesítette őket büntetőjogi felelősségű alól, azonban a bíró a legenyhébb szankciót alkalmazta.

[17] Lásd: Darák, 2016.

[18] Lásd: Darák, 2016.

[19] Farrelly – Solum, 2008, 7.

[20] Ficsor, 2015; Ficsor, 2014. 173.

[21] Lásd: Darák, 2016.

[22] Lásd: Darák, 2016.

Egy másik példa a bírói mérlegelésre és a bíró erényességének, élettapasztalatának, empátiájának fontosságára. Egy egyedülálló nő neveli tizenéves, gyógyíthatatlan betegségben szenvedő lányát, akit kórházban ápolnak. Hétvégente viheti csak haza gyermekét, mivel súlyos fájdalmakkal küszködik. Egyik hétvégi hazamenetel előtt közli az orvos, hogy ez alkalommal utoljára viszi haza lányát, mivel már csak napok maradtak hátra az életéből, az egyre erősödő fájdalmait pedig már nem lehet tovább enyhíteni. Az esti fürdetés során a gyermek kérleli édesanyját, hogy segítsen véget vetni fájdalmainak, segítse őt meghalni. Az asszony beleegyezik, így a vízzel teli fürdőkádba hajszárítót ejt, ám az öngyilkosság segítésének kísérlete nem sikerül. Ekkor az asszony törülközőt csavar a lány arcára, majd a víz alá nyomva megfojtja. Az anya ellen vádat emelnek emberölés büntette miatt. Az aktív eutanázia emberölésnek számít Magyarországon, ám a büntetés kiszabása és a tett erkölcsi megítélése megnehezíti a bíró feladatát. Mit kellett volna tennie, illetve mit tett volna egy erkölcsös ember az anya helyében? Az első fokú bíróság két év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte, másodfokon az ítélet végrehajthatóvá módosult, azonban a köztársasági elnök egyéni kegyelemben részesítette és felmentette a nőt a végrehajtás alól. Láthatjuk, hogy az első fokon ítélkező bíró a törvények és egyéni belátása alapján másképp döntött, mint az ugyanazt a tényállást ismerő másodfokú bíró. Az ember kétségkívül szubjektív tényező a bírói székben, még ha a törvényt objektív eszközként is használja. Az egyéni álláspont miatt teljesen más kimenetelű per képződhet.

4. ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az erénynek, mint emberi tulajdonságnak, kiemelkedő fontossága van a bírák személyében. Az ítélkezések alkalmával folyamatosan fejlesztik e készségüket, hogy a jövőben egyre nagyobb rutinnal és hatásfokkal ítélkezhessenek. A formalista bírói érvelés csak alapot ad az ítéletnek, hogy az törvényi keretek között történjen, azonban nem igaz, hogy csak a jogszabályok figyelembevételével születik döntés. Az emberi faktort – a bíró személyét – nem lehet kiiktatni. Valószínűsíthetően emiatt is létezik a fellebbezés intézménye, aminek keretében a törvényhozó lehetőséget akar adni egy másik bírói szemlélet érvényesülésére ugyanazon tényállás mellett. Azonban kritikaként megfogalmazandó, hogy az ítélet indokolásában a jelenleginél pontosabban kellene leírni, mi képezi a bírói mérlegelés tárgyát, és mi az, amit kész tényekre alapozva állapított meg. Így nemcsak a másodfokú bíróság helyzetét könnyítené meg, de alapsabb bizonyítást is előíranyozhat a jövőben.

IRODALOM

- Bencze Mátyás (2011): A bírói mérlegelésre vonatkozó szabályok értelmezésének sajátosságai. *Jogesetek Magyarázata*, 2. 82–89.
- Cape, Ed – Namoradze, Zaza – Smith, Roger – Spronken, Taru (2010): *Effective Criminal Defence in Europe*. Intersentia, Antwerpen-Oxford-Portland.
- Darák Péter (2016): Tizenharmadik magyar jogászgűlés, Igazságszolgáltatás „az ítélkezés személyessége”, 2016. szept. 13. Magyar Jogász Egylet, https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/mje_xiii_magyar_jogaszgyules_2016_szept_23_dr_darak_p_ea_publ.pdf
- Dworkin, Ronald (1986): *Law's Empire*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Dworkin, Ronald (1994): *L'Empire du droit*. Trad. Elisabeth Soubrenie. Presses Universitaires de France.
- Dworkin, Ronald (2011): *Justice for Hedgehogs*. Harvard University Press.
- Dworkin, Ronald (2015): *Justice pour les hérissons*. Trad. John. E. Jackson. Labor et Fides, Genève.
- Farrely, Colin – Solum, Lawrence B. (2008): An introduction to Aretaic Theories of Law. In: Colin Farrely – Lawrence B. Solum (ed.): *Virtue Jurisprudence*. Palgrave MacMillan, New York.
- Ficsor Krisztina (2014): *A formalista bírói érvelés jogelméleti és politikai filozófiai háttere*. Doktori (phd) értekezés, Debrecen.
- Ficsor Krisztina (2015): *Formalizmus a bírói gyakorlatban. A formalista bírói érvelés jogelméleti alapjai*. Gondolat, Budapest.
- Frank, Jerome (2006): Az esküdtszék. (Ford. Badó Attila) In: Badó Attila (szerk.): *Bírászkodás az elme ítélőszéke előtt*. Szent István Társulat, Budapest, 101–118.
- Guthrie, Chris – Rachlinski, Jeffrey J. – Wistrich, Andrew J. (2007): Blinking on the bench: how judges decide cases. *Cornell Law Review*, 29–31.
- Koskenniemi, Martti (2011): Histories of International Law: Dealing with Eurocentrism. *Rechtsgeschichte/Legal History*. 166. rg.mpg.de/en/article_id/36
- Molnár Ambrus (2016): Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései. *Forum Sententiarum Curiae*, 1. szám, 2–4.
- Molnár András – Fekete Balázs – Nagy Tamás – Nagy Zsolt – Szerletics Antal – Vinnai Edina – Zétényi András – Fleck Zoltán (2015): *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*. (ELTE jogi kari tudomány, 28). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Varga Csaba (2016): Koskenniemi és a nemzetközi jogi érvelés – Jogontológiai tanulmány. *Állam- és jogtudomány* 2. szám, 78–101.